

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 150 (16760)

2003 чылдың
НОЯБРЬ 25,
вторник

Ат салган шагы 17.30
Садар өртээ 3 рубль.

Самолет чанынга интервью

Ш.Д.ООРЖАК: “БЮДЖЕТ КЕЛИР ЧЫЛЫН ХӨЙ БОЛУР”

Аэропортка ужуражылга үезинде.

Мерген ОНДАРНЫҢ тырттырган чуруу.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак ажил-албан кылып чорааш, дүүн, ноябрь 24-те, Москвадан чедип келген. Шериг-оол Дизижиновичини Тыва Республиканың Чазак кежигүннери, журналистер Кызылдың аэропортунга уткуп алган. Республиканың массалыг информация чепсектериниң журналистериниң дилээ-биле Москвага ажил-албан кылып чоранының кол түннелдерин Ш.Д.Ооржак чугаалап берген.

— Бистиң команданың кежигүннери Москвага ийи айтырыгны шийтпирлеп чораан, кайызы-даа биске кончуг чугула айтырыллар. Эң-не кол черни республиканың 2004 чылда бюджетин камгалаары ээлээн — деп, Шериг-оол Дизижинович чугаазының эгезинде демдеглээн. — Депутадывыс-биле кады Россия Федерациязының янзы-бүрү яамыларынга ажилдап келгенивистиң түннелинде бюджеттин үш дугаар номчулга үезинде Күрүне Думазынга эрткен сан-чурагайлар, бир эвес бүгү бюджет балансызын алгаш көөр болза, 2003 чылдан 2004 чылдың бюджетинде көрдүнген акша хөй болуп турар. Ындыг-даа болза шийтпирлээр кылдыр арткан айтырыг бар, ол болза башкыларның, эмчилерниң октябрь 1-ден эгелеп өстүрген шалыңын төлээр акша болур. Ону төлээр кылдыр санап турганывыс 600 млн. рубльдин чартыын алдывыс. Ындыг-даа болза ол акшаны доозазын алыр кылдыр дугуржуп ап шыдапкан бис. 2004 чылдың бирги кварталының соонда бо айтырыгга база катап эглип келгеш, шийтпирлеп кааптар кылдыр дугуржуп алдывыс — деп, ол журналистерге дыңнаткан.

Ийи дугаар айтырыгга Шериг-оол Дизижинович доктааган.

Россия Федерациязының Чазак Даргазы М.М.Касьяновтун айтышкыны үнүп келген. Ол документ езугаар Россияга Тываның эки тура-биле каттышканының 60 чылының байырлалын белеткээр болгаш эрттирер чээрби ажыг кижини составтыг РФ-тин Чазаның улуг организаствыг комитетин тургускан. Ону РФ-тин Чазак Даргазының оралакчызы — РФ-тин Көдээ ажил-агый яамызының сайыды А.В. Гордеев удуртуп турар. Бо биске база чугула айтырыг болуп турарын Чазак Даргазы демдеглээн.

Удавас организаствыг комитеттин хуралы болур. Анаа кончуг улуг 91 чүүлден тургустунган хемчеглерни бадылаар. Оң соонда хемчеглерни күүседир дээш Россияның яамылары-биле кады Россияның составыга Тываның эки тура-биле каттышканының 60 чылының байырлалынга белеткелди хынамчалыг чорудары-биле тодаргай ажилдап кириптер бис — деп, Дарга айыткан.

Республикага уjur-дузалыг ийи чугула айтырыг шийтпирлеттинген, оң-биле чергелештир Тываның социал экономиказын хөгжүдеринге хамаарышкан өске-даа ажил-херекти кылганын Ш.Д.Ооржак журналистерге дыңнаткан.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Чазак хыналдазы

ДАРЫЙ ЭДЕРИ-БИЛЕ

РФ-тин Президентизи В.В. Путиниң 2003 чылдың август 8-те үндүргени «РФ-тин составыга Тываның каттышканының 60 чылын база Кызыл хоорайның тургустунганының 90 чылын байырлап эрттирериниң дугайында» № 929 Чарлыгының күүселдезиниң канчаар чоруп турарының дугайында РФ-тин Чазаның айтышкынын чонга таныштырары-биле болгаш сумуларда, кожуун төвүнде хөмүрнүн, аш-чем аймааның кайы хире артканын, одалга черлериниң кышка белеткелдин хынаары-биле ТР-ниң Чазаның тургускан ажилчын бөлүү ноябрь 20-21 хүннеринде Эрзин кожуунга чорааннар.

Бөлүктү ТР-ниң Парлалга болгаш информация талазы-биле күрүне комитетиниң даргазы О.С. Шириндүү баштап чораан. Кожуун чагырганың даргазы А.Ч. Комбу харысалгалыг ажилдакчыларны суму бүрүзүнге баары-биле ажилчын бөлүкке кожуп берген.

Сумуларга РФ-тин составыга ТР-ниң каттышканының 60 чыл оюн база Кызыл хоорайның тургустунганындан бээр 90 чыл оюн байырлап эрттирериниң талазы-биле белеткел ажилдарын чорудар база ону эрттирер РФ-тин Чазаның 2003 чылдың

ноябрь 11-де бадылааны организаствыг комитеттин составын олар таныштырган.

Нарын суурда электри-биле ажилдаар 2 одалга чери ажилдап турар. Школаның котельнаязының ажилдап турары эки. Ында интернатта болгаш эге школада электри дузазы чокка ажилдаар 2 бичии одалга котелдары септеттинген. Г.Ч. Ширшин аттыг культура төвүнде котельнаяны ТР-ниң Культура яамызы 300 муң рубльге септеткен. Аңаа хамааржыр спортзалда бир котел электри дузазы чокка ажилдавайн турар. Суму

чагырганың даргазы Р.С. Нурсат мындыг тайылбырны берген: “Септелге кылган актыга дадалгазаш, ат салбаан мен. Кожуунуң культура килдизиниң ажилдакчылары атты салгаш, хүлээп алган улус чүве.”

Кожуунуң өөредилге килдизтеринге хамааржыр №1 база №2 уруглар садтарында, эмнелгеде одалга черлери кышка белең. Суму чагыргазы биле кожуунуң «Өг-бүле» төвүнүң салбыры боттары аңгы котелдуг.

Амгы үеде хөмүр артынчызының байдалы мындыг: школа — 97 тонна; эмнелге — 40 тонна; №1 уруглар сады — 21 тонна; №2 уруглар сады — 26 тонна; Культура бажыны, суму чагыргазы, «Өг-бүле» төвүнүң салбыры — 30 тонна. Мурунда чылдарда хөмүрнү одалга сезонун төндүр ажыглаарынга четчир кылдыр дүжүрүп каар турган болза, бо чылын чүгле

декабрь айга чедир дүжүрген. Эмнелге, уруглар садтарында, школага өйлеп каан норма езугаар дүжүрген болза, культура төвүнге 100 тоннадан чүгле 20 тонна дүжүрген. Одакчылардан чүгле чаңгыс кижини «6-гы разрядтын одакчызы» деп тускай бижиктиг.

Уруглар садтарында, эмнелгеде ыяш дүжүртүнген. Дыштаныр база байырлап хүннеринде одалга черлерин хынаар тускай графигти суму чагыргазында тургускан.

Аш-чем талазы-биле сумунуң чурттакчылары хандырттыган. Садыгга далган келбейн турар, хууда сайгарлыкчылар далганы суурга эккеп, чонга садып турар. Хлеб быжырар чер чогуңдан чурттакчы чон боттары быжырып турар. Удавас хлеб быжырар чер тургустуна бээр. Малчыннарның байдалын суму чагыргазы үргүлчү хайгааралга алган. Ниитизи-биле 51

ажыл-агый чери бар, оларның 6-зы — араатар. Мал чизезин кылып дооскан, 2 кижини суген талазы-биле чагыр кириген. Суму чагыргазы боттарының күжү-бүлө 12 машина сигенни белеткел кылган. Малчыннарже үнүшкүннер кылырда, эмчилерни албан эдери, эмчи хыналдазын эрттирер турар.

Нарын сумузунун чону кожуунда хөмүр чогуңдан чүгле ыяш одап турар, субсидия база алдынмайын турар.

Участок сонгулда комиссиязы кидин түлүк ажилдап, чурттакчыларның даңзызын тургузуп турар. 60-70 хире кижини чаа хевириниң паспорттарын акша чогуңдан солуп албааны сонгулда үезинде берге байдалды тургузуп турар. Амгы сан-чурагай-биле сумуда 1029 сонгучулар бар. Телефон харылзаазы ажилдап турар.

(Уланчызы 3-кү арында).

Шеварднадзе халажып чорупкан

Улуг-хүнде Крцаниси деп черде бодунун резиденциязынга Эдуард Шеварднадзе журналистерге Грузияның президентинин албан-дужаалындан халажып чоруп турарының дугайында медеглээн. «Опозиция-биле эп-чөп чугаа болду. Чоруур деп шийтпирлеп алдым» деп, ол чугаалаан. «Кайнаар?» деп айтырыгга ол: «Чанар... Сактышкыннар бижиири-биле» деп харыылаан. Күрүне баштыңының албан-хүлээлгелерин кым күүседирил деп айтырыгга Шеварднадзе мынча дээн: «Бо айтырыг меңээ хамаарышпас, мээң шийтпирле-везим айтырыг-дыр». Ук базымны «күрүненин, Грузияның чонунун эрге-ажыктарын бодап, чуртка оожургалды камгалап артырары-биле» кылганын ол немээн.

Опозиция баштыңының бирээзи Зураб Жвания мынча дээн: «Шеварднадзе удур туруушкунну төлөпти-биле үзе шийтпирлеп шыдаан. Ам хамык

чүүлдер боттарының туружунга туруптар. Демиселге киришкенер ам тарал чанып болур. Бистиң мурнувуста чуртта корумчурумну катап тургузары-биле кончуг шыңгы болгаш улуг ажил манап турар. Шеварднадзенин Грузиядан дашкаар чорувайн, аал-оранынга артып турары кончуг чугула».

Германия ам безин Эдуард Шеварднадзеге политиктиг хоргадал бээринге белеин медеглээн. Ол дугайын улуг-хүнде ZDF телепрограмма дамчыткан. Германияның Хостуг-демократтыг партиязының даргазы Юрген Коппелин немецтер Шеварднадзеге хоргадалды «грузин баштыңының 1989 чылда Германияны каттыштыра-

рының талазы-биле төлөвилелди деткээнинге өөрүп четтиргенин илередип бээр» деп медеглээн. Бо барымдааның дугайында британ «The Sunday Times» солун база бижээн.

Опозицияның баштыңына Георгий Барамидзе биле Михаил Саакашвили Крцанисиге чугаалажышкыннарның төңчүзүнде Шеварднадзе бодунга айыл чок чорукту негээн дээрзин дыңнатканнар. Грузияның массалыг информация чепсектери Тбилисинин аэропортунда Шеварднадзениң самолөду ужуп үнеринге белең деп

дамчытканнар. Албан езу-зунун кижилери ол медеэни бадыткап-даа, буруу шаппайн-даа турар.

Шеварднадзениң халажылгазының бетинде оппозиция-биле чаңгыс эвес удаа чугаалажышкыннар эрткен, аңаа Россияның даштыкы херектер сайыды Игорь Иванов база киришкен. Ол бодунун харылзаштырыкчы шынарлыг хүлээлгезин долзуу-биле күүсеткенин медеглээн. «Моон ыңай Грузияның салым-чолун бо чурттуң политиктиг ажилдакчылары шийтпирлээр ужурлуг» деп, ол чугаалаан.

Игорь Ивановтуң Аслан Абашидзе-биле чугаалажышкыннары

Россияның Даштыкы херектер яамызының удуртукчузу Игорь Иванов Аджарияның найысылалы Батумиге Аслан Абашидзе-биле чугаалашкан.

Чугаалажылга Грузияда болуушкуннар-биле холбашкан. Аджар парламен-

Грузияда байдал

тиниң божуу-дарый хура-лынга Абашидзе автономияга онза байдалды чарлап кииреринин дугайында медеглээн турган. Ол дугайында чогуур айтышкынны үндүрген. «Аджарияга онза байдалды киирери дээр-ле, кижибүрүзү бодунун бажыңбалгадының камгалалы дээш көдүрлүрү-дүр» деп, ол чугаалаан. «Революция кээргел деп чүве билбес, а бис чонувусту камгалаар хүлээлгелиг бис» деп, ол онзалап медеглээн. Оң

чугаазы-биле алырга: «Аджар удуртулганың хүлээп алган хемчеглери Тбилисиде эрге-чагыргага келген шимчээшкынниң удуртукчуларының аджар чонга хамаарыштыр кыжанышкынның хамаарылгазы-биле холбашкан». «Сөөлгү 12 чылдарда регионнарга хамаарылга нүгүлдүг шынарлыг болуп келген, оң түннелдерин бөгүн көрүп тур бис» — деп, ол чугаалаан. — Ол дээр-ле Абхазия, Осетия-дыр».

Парламент соңгулдаларын 45 хонгаш чарлаар

Грузияның конституциязынга дүүштүр чурттуң парламентининче ээлчег чок соңгулдаларны 45 хонук болгаш чарлаар. Ол

дугайын «Бурджанадзе-демократтар» блоктун удуртукчуларының бирээзи Зураб Жвания медеглээн. Президент соңгулдалары каян болурун ол чугаалаваан. Грузияның президентинин албан-хүлээлгелерин парламентинин даргазы Нино Бурджанадзе күүседирин уламчылаар дээрзин Жвания дыңнаткан.

Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазында

ХООЙЛУЛАРНЫ ХҮЛЭЭП АЛГАН

ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының тоску хуралында 22 айтырыгны чугаалашкан. Хуралга ТР-ниң Чазааның Улуг Хуралда төлээзи Л.Х. Тас-оол, УХ-ниң Хоойлужудулга палатазының комитеттер даргалары Б.Б. Монгуш, В.Х. Иргит, А.П. Дамба-Хуурак олурушкан, чамдык айтырыгларны чугаалажырынга яамы, ведомстволарның төлээлерин чалаан.

«2003 чылда ТР-ниң республика бюджетинин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга немелделер киирер дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун дугайында айтырыг талазы-биле бюджет болгаш үндүрүг талазы-биле комитет даргазы М.К. Доржукай чүве чугаалаан. 2003-2004 чылдарның күскү-кышкы үезинде чуртталга-коммунал ажил-агый объектилерин белеткээр талазы-биле комплекстиг хемчеглерни ботандырырынга үш чыл дургузунда дедир эгидер, хуу төлөвөс 30 млн. рубльди РФ-тиң Чазааның 2003 чылдың июль 16-да № 430 доктаалы-биле үзүп берген. Бо хоойлуну езугаар чээли күсели-биле акшаландырар объекти-

лерниң данзызында чылыг, суг хандырылганының чуртталга-коммунал ажил-агыйның котельнаяларының эргижирээн кезектерин септээрин, солурун айтырган. Депутаттар хоойлу төлөвилелин чүүлдүзүнген болгаш аңаа ат салдырары-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазынче чорударын сүмөлээн.

«2002 чылда ТР-ниң республика бюджетинин күүселдезинин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун дугайында» айтырыгны депутаттар үр чугаалашкаш, хүлээп албаан. Чүве чугаалаан депутаттар республиканың Саң-хөө яамызы башкыларны, эмчилерни, школаларны чедир акшаландырбайн турарын медеглээн.

«Организациялар өнчүзүндөн үндүрүг дугайында» айтырыг улуг чугааны болдурган. Үндүрүг хемчээлин улгаттырганынга хөй депутаттар чөпшээрешпээн. Ынчангаш ТР-ниң Саң-хөө яамызының сайыдының оралакчылары Т.М. Григорьева, Н.Т. Салчак олар тайылбыр бээр ужурга таварышкан. Хоойлуну хүлээп алган, Чазак Даргазынга ат салдырарын сүмөлээн.

Хуралга «2002 чылда РФ-тиң социал камгалал фондузунун ТР

талазы-биле девискээр салбырының бюджет күүселдезинин дугайында», «ТР-ниң УХ-ниң Төлээлекчилер палатазының Хүндүлел бижиинин дугайында», еске-даа төлөвилелдерни чугаалашкаш, хүлээп алган.

Алдын-оол МОНГУШ,
УХ-ниң ТП-ниң парлагал албанының начальниги.

Василий Балчий-оолдун
чүрүу.

❖ Россияның талантылыг уругларының орус культура неделязы Германияга эрткен. Бичи уруглар 4 удаа белекел эрткеш, герман таланты тургускан оркестринге тергиин ойнаарга көрүкчүлеринин карааның чаштары бүлдеңейнип турган.

❖ Күрүне Думазының соңгулдаларына киржир политиктиг партияларның төлээлери бот-бодун буруудадып, агитация ажылын уламчылап турар. В.Жириновскийниң кадайы Галина Лебедева ашаан мактап ном бижээн, Жириновскийниң оглу ачазының дугайында ном бижирин доозарының кырында келген.

❖ Соңгулдаларга киржир политиктиг партияларның рейтингизи мындыг: «Чаңгыс аай Россия» — 20 хуу, РФКП — 15 хуу,

СПС болгаш «Яблоко» партиялар — 5-5 хуу, ескелери оондаа эвээш. Г.Зюганов Волгоградта, А.Чубайс Москваны дургаар, Б.Грызлов Курск, Оренбург областтарда, С.Шойгу Чебоксарыда агитация ажылын уламчылап турар.

❖ РФ-тиң Төп соңгулда комиссиязы соңгулдаларга киржир партияларның, кандидаттарның саң-хөө байдалының дугайында декларацияларын чынаарын барык дооскан. Чамдык партиялар, кандидаттар саң-хөө байдалына айтыр чүүлдери айтып ааны илерээн. Ынчалза-даа ам соңгулда эгелээринге чедир ийи неделядан эвээш үе артканда, оларны данзыдан уштур барымдаа чок апарган.

(Агентилелдер медеэлериңден).

Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составын немээр дугайында
ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

2003 чылдың ноябрь 19
№ 18/60-4 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының «Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязын тургузар дугайында» 2002 чылдың октябрь 21-де № 126/611 доктаалын езугаар тургускан Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составынче томуйлаашкыга кандидатуралар талазы-биле саналдарны көргөш база «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында» Федералдыг хоойлунун 26 чүүлүнүн 6 пунктузунга үндөйлээш, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. 1960 чылда төртүтүнген, Тываның күрүне университетинин педагогика болгаш психология кафедрасының педагогика башкызы «Межрегиональное движение «Единство» («Медведь») соңгулда блогундан депшиткен **Стелла Херел-ооловна Хүрең-оолду** Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составынче бадылаар эргелиг кежигүн кылдыр томуйлаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының даргазы Ш.Ч. МОНГУШ.
Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының секретарының хүлээлгезин күүседип турар **О.У. ООРЖАК.**

СӨӨЛГҮ ШАКТА

❖ Сөөлгү хүннерде Грузияга болган политиктиг нарын байдал чавырлыр чыгыы апарган, оппозицияның шыңгыы негелделеринге таварышкаш база РФ-тиң даштыкы херектер сайыды Игорь Иванов-биле чугаалашкан соонда президент Эдуард Шеварднадзе албан-дужаалындан дүшкен. Шеварднадзе эрткен субботада Россияның Президентизи В.Путин-биле телефон дамчыштыр ийи удаа чугааны кылган, ол ышкаш АКШ-тың күрүне секретары Колин Пауэлл-биле база сүмөлөшкөн турган. КНО-нун чингине секретары Кофи Аннан грузин

айтырыгны хан төгүүшкүн чокка, тайбың шийтпирлээрин сүмөлээн.

❖ Россияның Президентизи В.Путин бут бөмбүүнге чурттуң шилиндек командазының кол тренери Георгий Ярцевти хүлээп алгаш, команданың келир чылын Европа чемпионатыга киржир эргени чедип алганынга сеткил ханышкынын илергейлээн. Г.Ярцев Президентиге бут бөмбүү ойнаар алдын майыктааштың дүрзүзүн белекке берген.

❖ Ирактың Киркук хоорай чоогунга террористер автоколлоннаны боолаанындан 10 кижилер өлгөн.

(Төңүзү, Эгези
1-ги арында).

Сарыг-Булуң суму чагырга-зында кожууннун хереглекчилер ниитилелиниң сады-биле почта салбырында аш-чемни садып турар. Неделяда хлебти 3 катап эккээр, суурда хлеб бьжырар чер чок.

Сумуда арткан хөмүр мындыг байдалда:

школа — 20 тонна;
интернат — шуут чок;
эмнелге — 7 тонна;
Культура бажыңы — 25 тонна;

уруглар сады — 30 тонна;
чагырга чери — 5 тонна.

Элдептиг чүве: хыналда үезинде үстүнде одалга черлери шупту шоочалыг, Культура бажыңындан өскеде чаңгыс-даа одакчы ажылчын туружунда чок болган. Суму чагыргазының чаа ажылдаан даргазы Кызыл киргени-биле чугаа болбаан.

Мөренде школаның котельназын кидин түлүк кылып турар. Ында 245 тонна хөмүр дүшкөн, бо хуннерде 200 тонназы арткан. Интернатта уруглар күстен бээр эът чивээни илерээн. Хөмүрнү самдар сарайда шыгжап турар. Одалга четкилерин хынаар тускай график тургустунган.

Уруглар садында 63 тонна, а Культура бажыңында 64 тонна хөмүр арткан. Ында хүнде 1 тонна хөмүрнү одап турар. Эмнелгеде 34 тонна хөмүр бар: 16 тоннаның кырынга 18 тоннаны чаа дүжүргөн.

Кайда-даа одакчылар тускай өөредилге эртпээни илерээн. Сонгуда участогунда харылзаа айтырыын ам шийтпирлеп турар.

ДАРЫЙ ЭДЕРИ-БИЛЕ

Бай-Даг школазынга күзүн 200 тонна хөмүр дүжүргөн. Кезек-кезек черлерде котелдарны одап турар. Складты эки хыналдага алза эки. Культура бажыңында сентябрь айда 37 тонна хөмүр дүжүртүнгөн. Амгы хөмүр артынчызы Чаа чылга чеде бээр. Норма езугаар ам-даа 24 тонна хөмүр дүжүрер ужурулуг.

Уруглар садынга 9 айда 18 тонна хөмүр дүжүргөн. Ында эмчи нормазынга дүүштүр уруглар чимис аймаа чивейн турар болган. Чемге тускай чагыг кирибейн, чүгле хандырыкчыларның эккелген чүүлдерин ап турары илерээн.

Эрзин суму чагыргазынга хамааржыр албан черлеринде хөмүр артынчызы мындыг байдалда:

№1 уруглар сады — 16 тонна;

№3 уруглар сады — 10 тонна;
№4 уруглар сады — 25 тонна;
спортшкола — 6 тонна;
№1 школа — 10 тонна;
эмнелге — 570 тонна;
суму чагыргазы — 16 тонна;
Культура бажыңы — 36 тонна;
кожуун чагыргазы — 4,5 тонна;

райтоп — хөмүр чок.

Ниитизи-биле кожууннун башкылары, эмчилери чиигелделиг хөмүрнү, а чурттакчы чон кожууннун хөмүр черинде хөмүр чогуңдан шуут хөмүр чок олуруп турары илерээн. Кайда-даа одакчылар тускай мергежил чок, техниканың айыыл чок чоруунга өөредилге эртпээн.

Хөмүр талазы-биле 400 муң рубльди республиканың одалга талазы-биле саарылга төвүнче (рестопсбыт) шилчиткен. 250

муң рубльге хөмүрнү дүжүргөн, ам 150 муң рубльге эккээр ужурулуг. Кожууннун агар санынче бо хуннерде «Сонгу чүк чедедилге» дээш субсидия акшазы 10 млн. рубльди 11 муң 554 тонна хөмүр дээш шилчиткен.

Одакчыларны өөредирин чедип алырда, аай-дедир орук өртээ, өөредилге дээш кым төлээрл деп айтырыгны база чугаалашкан. Малды хүр кыш ажыраы-биле кожуун чагыргазы Дагылды биле Унегетиге кудук кылырынга 60 муң рубльди аңгылап бээрин ТР-ниң Көдээ Ажыл-агый яамызындан улуг дузаны манап турарлар.

— Өске кожууннарда деңээрге, бо чылын апрель ай төнгүжеге харлыг турдувус. Май айда албан черлери соок боорга,

одалганы уламчылаар ужурулуг апар-дыр бис. Мону база Чазак деннелинге өөренип көрзе кандыг ирги?

Кызылга баргаш, ол-бо сайыгтарга ажыл шийтпирлеп кирери дыка берге апар-дыр. Кожуун даргалары арай деп чеде бээрге, оочур чокка бир дугаарында кирип, а хоорайда ажылдарын өске үелерде кылырын эде көрзе кандыгыл? Чамдык даргаларга кире бээрге, өске улус-биле телефон-биле чугаалашкаш, үе чидирер боор чүве-дир—деп, кожуун чагыргазының даргазы А.Ч. Комбу хомудалын илеретти.

— Кожуунда сөөлгү үеде корум-чурум баксыраан. ИХЯ-ның сайыды, оралакчылары моон мурунда чылдарда үргүлчү кээп, дузаны көргүзүп турган. Ам С.П. Аренин дарга келген соонда, ол ажыл чорбастаан. Сонгаартан келген улус бистиң байдалымыс чедир билбейн турар хевирлиг. Бээр кээп турза, бистиң шагдааларның ажылынга улуг дуза болур ужурулуг. Кызыгаарга неделя санында өлүрүүшкүн болуп турар апарды. С.П. Аренин сайытты «Милицияга машинадан дузалаңар» деп чадаштывыс — деп, кожууннун чагырга даргазының бирги оралакчызы К.А. Моң чугаалады.

Ниитизи-биле кожуунда ажыл үзүк-соксаал чок чоруп турар. Хыналда үезинде илереттинген четпестерни дарый эдери-биле тускай хемчеглер кылдынган.

Римма ЧАВЫНЧАК.

Чаа солун дугайында

ООҢ ТУРУЖУ

Амгы үеде парламга органнары көвүдээн. Ажык-чарлыг чорук, демократия келди дээш-ле солуннарны көөрге, чамдыктары «сарыг», өскелери «кызылдаа» болгулаар. Парлапалгага мырыңай чагырга чок, хостуг чорук турбас ужурулуг дээрзин делегейге суралгыг шүлүкчүнүң чугаалаанын сактыр апар бис. Кижилерниң хууда амыдыралынче киришкен, кижини ыттан дора бодаан, политиканы мырыңай эмин эрттир хирлиг кара суг кылдыр хуулдуруп алгылаан парлапаларны көрүп, ырмавыс сынып калды. Шак ыңдыг чижектиг парлапалар чүгле бистиң республикамыста эвес, харын-даа төпте безин бар. Каракач чаржынчыг, кижик көөр аргажок чурук-хөрүктүг, чугаа-дылдыг солуннар барын билир бис. Оларны маңаа сойгалаар сорулга салбадым. Бо чылдың апрельде баштайгы дугаары үңген солун дугайында номчукчуларга кысказы-биле таньштырар бададым.

Ук солуннун ады — «Родная газета». ССРЭ үезинде делегейге безин эң нептеренгей «Советский Союз» сеткүүлдүтпаан боор бис. Ооң кол редактору турган Александр Колодный ам «Родная газета» солунну удуртуп олурар. Совет журналистиканың эң-не «чырык сылдызы» деп Александр Колоднийның талантызын делегей парлапалгазы ынчаар үнелээн. Кончуг берге «соок дайын» үезинде парлапалганы политикадан көңгүс дашкаар тудуп турган кара чаңгыс редактор ол болгай.

Солун 2003 чылдың дөрт айда ажыттынып эгелезе-даа, ооң тиражы кайгамчык дүргөн улгаткан. 24 арынның, неделяда бир катап үнер солуннун тиражы бөгүн 187640 экземпляр

четкен. Ам удавас ооң тиражы чартык саяны ажар деп барган.

«Солун-на хөй болгай. Чүү ыңдыг үен-даян, дөө-ле демократ ыңдыг, шагда ыңдыг турдувус, ам мынчап бардывыс, чүгле мени дыңнаңар» деп өгү-дылы үзүлгүже кускуннап турар парлапала ыйнаан» кылдыр бодай бербезинерни диледим. «Родная газета» кандыг-ла-бир алдаржыдып турар эвес, Россияда ам-даа ужуру-бажы билдинмес парлапала хоойлу-дүрүмүңге өөредик кылдыр парлапалынып эгелээн, бүгү чоннун төп солуну кылдыр үнүп турарын дорт сөглөкседим. Бо солуннун редакциязынга хүнде-ле авторлардан, номчукчулардан хөй санныг чагаалар кээп турар. Келген чагаа бурүзүңге харыны берип, номчукчулар, авторлар-биле харылзааны тудуп турар парлапала бо апарган. Номчукчуларын редакцияның ажыл-чорудулгазынга кириштирип, оларның күзөл, саналдарын барым-далап турар болгаш ооң хүн бүрү тиражы улгадып олурар.

Редакцияда тулган дээн талантылыг журналистер ажылдап, суралгыг кижилер-биле чугаа-соотту ажылы-биле кылып турар. Мында хөй яңзы рубрикалар бар. Чүгле төпте эвес, регионнарда амыдырал кандызын, саарлыкчыларның ажыл-ижи, кижилерниң амыдыралында кандыг чугула айтырыглар барын солуннун журналистери чедингир, чечен-мерген дыл-биле дамчыдып турарлар.

Чоокта чаа кол редактор А. Колодный чер-черлерде со-

луннун төлээлери, тускай корреспондентилери-биле ужуражылга эрттирген. Ол АКШ-тың «Вашингтон пост» солунга бир чыл дургузунда арга-дуржулга солчулгазынга баргаш келген. АКШ-ты бистер эң-не демократчы күрүне деп чугаалап өөренип калган бис. Херек кырында ында кандыг-даа демократия чок. Ооң бир чижээнге Иракче халдаашкынны чазак парлапалары канчаар суртаал салып турганын ол таньштырды.

Бистиң чуртта политика, экономика, чер-черлерде амыдырал кандызын «Родная газета» солун кончуг шыны-биле чырыдып, кандыг-даа мергежилди кижизинге ажыктыг парлапала-дыр деп бодум хуумда санап турар мен.

Россияның кайы-даа регионнарында шалың телевири ай-айы-биле төлеттинмейн туруп бээри ам-даа уламчылавышаан. Ооң чылдагааннары чонга кончуг-ла билдинмес хевээр турган. Бо хуннерде Россияның регионнарында бюджеттен шалың телевири чонга ерези 32 миллиард четкен. Саң-хөө, экономика талазы-биле шыраак биллиг «Родная газета» солуннун журналистери бо теманы чырыкче «диргизип» эккелгеннер. Шынында төптен бюджет акшаландырышыкы кандыг-даа саадаашкын чокка чоруп турган. Шалың телевири акшаландырышыкынын чамдык регионнарның удуртулгазы кара туразында ажылдап, боттарының ажыл-агыйжы эвес

чоруунун уржуктарын «эди-чазап» алырынга ажылдап каапкан болганнар. Чижээ, хоорай, суурларның одалга системазын доңуруп алгаш, оларны кылырынга, кымга-даа ажыг чок байырлардар, спортчу оюннарны эрттиреринге, харындаа удуртукчуларның улуг өртектиг оран-савазын тударынга, кымда-даа чок даштыкы «хөлге» садып алырынга болгаш өске-даа аңаа көрдүмзүн чарыгдалдарга ажылдап турганын фактсаннарга даянган, кайнаар-даа баар арга чок кылдыр чырыдып келген. Ооң түннелинде чүгле шалың телевири чарыгдаар акша-төгерики боттарынын туралааны-биле чарыгдаар удуртукчулар саны эвээжеп, буруулугларга прокуратура херек оттургулаан.

Россияның чонунун хөй кезии чүгле бора-бүдүн азы шуут яды чуртталгалыг болу берген. Күрүнениң, чоннун эт-севи, байлаан хууда хөрөңгидип алгылаан миллиардерлер көвүдээн. Ук солун бо талазы-биле сойгалаашкынны доктаамал чоруда берген. Кедегей чечен-мерген, чедингир солун дылы-биле бижээн бир мындыг материалды номчудум. Ону автор анекдот яңзылыг сатира-биле эгелеп алган. Президент Путин Чукоткага чеде бээринин бүдүүзүнде чукчилер кедегей-ле белеткенип алганнар. Бир дугаарында күрүне баштыңын аңаашкынга чалгазын чазар дишкеннер. Олар Березовский, Гусинский, губернатор Абра-

мович баштыг черлик хаваннар дүрүзүн маннажып турар кылдыр кылып алганнар. Путин сайытты аңадып үндүргөннер-ле. Бир дугаарында Березовский баштыг хаван кайы ырактан ыдып олурган. Баштың сайыттың боозу «дарс-тог-ла» диген. Березовскийниң хаван дүрүзү салбараш кылынган. «Путин-даа кежээ-ле адыгжы-дыр» деп, чукчилер мактааннар. Ийи дугаарында Гусинскийниң дүрүзү боо хараалы черден киргирткенип ыдып олурган. Орус чуртунда бирги дарганың боозу база-ла ынаар мөңгө доштарда барып чаңгыланган. Гусинский чүгле калбаш диген. «Тулган адыгжы хаанныг-дыр бис»—деп, чукчилер шыны-биле магадааннар. Ам Абрамович губернаторнун хаван дүрүзүн Путинниң думчуунун баарындан эрттиргеннер. Улуг дарга ону көрбээчеп эрттирпкен.

Үстүнде чижекке кириген олигархтар байып-байып алгаш, даштыкыже дезе бержик. Абрамович хөлүн эрттир байып алгаш, бажы-биле кылаштаар дээрге, борбак болгаш хоржок болган. Ооң ам чүнү канчап турарын парлапала сойгалай берген. Бөгүн Россияда кым эң байыл, ол эрге-чагырганы садып алыр аргалыг деп чүүлү солунда айтып турары ол-дур. Абрамович ышкаш чоннун байлаа-биле тодуп баяаннарны Путин кичээнге албайн турар дээрзинин чижээ ол-дур.

«Родная газета» солунда кандыг-даа теманың айтырыгларын көдүрүп турар. Мырыңай көңгүс аныяк, ол хирезинде россияжилерниң ынак солуну апарган «Родная газетаны» номчуп таньжарынарны сүмеледим.

Эдуард ДОНГАК,
солуннун номчукчусу.

КҮРҮНЕ ТУРГУЗУУ БОЛГАШ

Тыва күрүнениң төөгүгө үндезилеттинген онзагай чүүлү Тывага ангайгы үе-чада аайы-биле хөй саныг конституцияларны (1921, 1924, 1926, 1930, 1941, 1978, 1993 болгаш 2001 чылдарда) хүлээп ап турганы болур. Тыва Республиканың хүлээп ап турган конституциялары Тывага күрүне тургузуун хөгжүдериниң болгаш тургустунарының үндезини болган, олар үе-чада аайы-биле чаартынып, тодараттынып, аңгыларның үзел-бодалын илередип турган. Эң баштайгы конституцияга-ла Тывага демократчы эге үндезинерни кириерин көрүп турар чамдык чүүлдерни кириген. Оларга хамаатыларның ден эргелин доктаадыры, эрге-дужаалдыг кижилерниң сонгулда-лыг болурунун принциптерин кириери, федералдыг судтарның эрги системазын солуур ышкаш өске-даа чүүлдер хамааржыр.

1990 чылда автономнуг республикалар федералдыг күрүнениң субъектизи кылдыр федералдыг хоойлужудулгага тодараттынган соонда автономнуг республикаларның күрүне тургузуунга чаа үе-чада эгелээн. Автономнуг республикаларның күрүне суверенитетиниң (бот-догуннаашкынының) дугайында хүлээп алган декларациялар күсеттинмээн-даа болза, оларның төөгүлүг ролу улуг болган. Олар автономнуг республикаларның эрге-хоойлу статусун (эрге байдалын) бедидип, Конституция тургузугнун чаартылгаларын эгелеп, хоойлужудулганы улам ыңай хөгжүдеринге идигни берген.

2001 чылдың май 6-да Тывага болуп эрткен референдумга Тыва Республиканың Конституциязын хүлээп алганы — Тыва-

ның хоойлужудулгазын, ниитилел амыдыралының бүгү адырларының ажил-чорудулгазының эрге-хоойлу баазанын хөгжүдеринге чугула үе-чада болган. Национал күрүне тургузуун, Тываның күрүне эрге-чагырга органнарының системаларының чаа үе-чадазын хоойлу езугаар чүгле айыткан эвес, Россия Федерациязы-биле федералдыг харылзааларның хөгжүлдезин тодарадып турар. Тыва Республиканың Конституциязының онзагай чүүлү болза Россия Федерациязының Конституциязының кол-кол принциптеринге даянып алгаш, Тыва Республиканың эрге-хоойлу статусун (эрге-байдалын) тодарадып турар Россия Федерациязы-биле чаңгыс аай конституция хоойлужудулгазы болуп турарында.

Тыва Республика Россия Федерациязының составында кирип турар хоойлу-дүрүмгө үндезилеттинген демократтыг, боду Конституциялыг болгаш хоойлу-дүрүмнерлиг күрүне деп Конституцияның бирги чүүлүнде айыткан. Чер болгаш бойдус курлавырлары Тыва Республиканың чонунун амыдыралының болгаш ажил-чорудулгазының кол үндезини болуп турарындан тускай чүүлдү кириген. Тыва Республиканың чонунун төөгүдөн бээр тургустунуп келген ажил-агый хевирлериниң база бойдус курлавырларының ажылгалын хевээр арттырар болгаш деткиир сорулга-биле Россия Федерациязының база Тыва Республиканың конституцияларында, хоойлула-

рында боттандырып турар. Тыва Республика боду тускай девискээрлиг, ооң административтиг девискээрлерин тургузарда болгаш ону өскерттирде чонун шаандан бээр каяа чурттап келгенинге үндезилеп база девискээрниң географтыг байдалын, экономиктиг хөгжүлдезиниң деңгелин, чонун санын болгаш өске-даа факторларга барымдаалап, Тыва Республиканың хоойлузунга дүүштүр боду доктаадыр. Тыва Республиканың девискээри бүдүн-бүрүн, хувааттынмас болгаш федералдыг хоойлу база Тыва Республиканың конституция хоойлузу-биле көрдүнген чурум езугаар девискээрни өскерттип болур. Тыва Республика Россия Федерациязының субъектилеринден аңгылаан иштики административтиг кызыгаарлыг, Моолдан аңгылаан даштыкы кызыгаарлыг.

Тыва Республиканың өңчү-хөреңгизи ооң конституция эрге-хоойлу статусу-биле көрдүнүп тодараттынган. Ол дээрге республиканың девискээринге хамааржыр чер, ооң иштинде казымал байлаа, аргалар, суглар, үнүштер болгаш дириг амыгтаннар, ол ышкаш төөгүнүн, культураның тураскаалдары, национал өңчүнү үнелиг чүүлдеридир.

Тыва Республиканың Конституциязының бешки чүүлүнде республиканың күрүне дылдары тыва болгаш орус дылдар болурун айыткан. Республиканың девискээринде чурттап турар бүгү улустарның төрөөн дылын кам-

галап арттырар, өөренир, сайырадыр аргаларны берген. Тывада 76 нацияның кижилери ажылдап, чурттап турар. Ынчангаш дыл айтырылган чугулага көргөн.

Федералдыг хоойлу езугаар Тыва Республика даштыкы чурттар-биле, оларның административ-девискээрлери субъектилериле даштыкы экономиктиг харылзааларны боттандырар, ол ышкаш бүгү-делегей организацияларының ажил-чорудулгазынга киржир эргелиг.

Россия Федерациязының девискээринге чаңгыс аай эрге-хоойлуну катап тургузар дугайында политика Россия Федерациязының субъектилериниң (девискээрлериниң) конституцияларын (уставтарын) Россия Федерациязының Конституциязы-биле карышкак чок, анаа дүүштүр кылыр арганы берген. Тыва Республикага ол конституция хөгжүлдезиниң чаа үе-чадазы болган. Тыва Республиканың 1993 чылда хүлээп алган Конституциясы Россия Федерациязының Конституциязы-биле 59 карышкактыг болган, оларны Россияның Конституциязы-биле дүүштүр кылыр ужурлуг. Бо айтырыгны Тыва Республиканың улустун Улуг Хуралы (сездизи) шийттирлеп, эдер эргелиг турган. Ынчалза-даа ооң шийттирлээр бүрүн эргелеринге ТР-ниң Конституциязының бирги эгези хамаарышпас болган. Россияның составындан үнер дугайында чүүл-биле кады чамдык чөрүлдээр ында кирип турар. Ол үеде күштүг турган ТР-ниң Консти-

туциязының бирги эгезин өскерттип, эдилге кириерде республиканың бүгү чону киришкен референдумну эрттирер, чүгле оларның үнүн дыңнаар, күзелин барымдаалаар турган.

Эрге-хоойлу талазы-биле бо берге байдалдан үнер арганы ТР-ниң Улустун Улуг Хуралы (сездизи) тыпкан. Улуг Хуралдың ийги чыгыжының хоойлужудулга инициативазы-биле Тыва Республиканың чаа Конституция комиссиязын тургузар болгаш ТР-ниң Конституциязының чаа редакциязын белеткээр саналды кириген. ТР-ниң Президентизи Ш.Д.Ооржак ол ажыктыг эгелээшкини чүүлдүгүнүп деткээш, 2000 чылдың сентябрь 8-те ТР-ниң чаа Конституциязын ажылдап кылыр комиссияны болгаш комиссияның ажылчын бөлүктерин тургузар дугайында чарлыктарны үндүргөн.

Тыва Республиканың Конституциязының принциптери болгаш кол утказы Россия Федерациязының Конституциязының принциптери-биле дүгжүп турар. Ындыг-даа болза ТР-ниң Конституциязының национал онзагай чүүлдери бар. Тыва чонунун национал, төөгүлүг хөгжүлдезиниң, амыдыралының чаңчылдарының, культураның онзагай ылгалдарын Тыва Республиканың Конституциязының структуразында, утказында синирген.

Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазын хоойлужудулга, күүсекчи болгаш суд эрге-чагыргазы кылдыр аңгылаанын-

АМЫДЫРАЛДЫ КААСТАП ЧОРУУР

Амыдыралды каастаарында уран чүүл эң улуг рольду ойнап чоруур. Ыраажының ырындан, чогаалчының чечен чугаазындан бис чараш кыс, эрес оол, онзагай уран бойдус дугайында хөйүнү-ле билип алыр бис.

Чараштың кырынга чарашты немээри ышкаш, уран чүүлге база улуг салдарны чедирип чоруур кижилер бар. Ол кымнар деп? Башкылар болбайн канчаар. Уран чо-

гаалчыны, чурукчуну башкылар өөредир болгай. Чаа-ла өзүп олурар өөреникчи уругнун эмдик холдарында бийирни тудускаш, баштайгы шыйгыны шыйдырып, айтып берип, үр үе иштинде демгизи боду чурукту чуруптар апаргыже дээр өөредип кээр. Чогум-на ыңдыг башкылар Шагаан-Арыгның уругларның уран чүүл школазында хөй. Уран чүүлдүн «далайынга» эштир бичи «балык-

чыгаштарның» чалгын-чакпазын ында дуржулгалыг башкылар Н.Ч. Барнакова (танчы башкызы), чурукчу Ш.Х. Бичел-оол, хөгжүмчү Л.Б. Стороженко болгаш өскелер-даа белеткеп, бьжыглап турар. Бодунун туруп келген үезинден

Хореография. Барнакова Надежда Чульдумовна.

Чурулга. Бичел-оол Шораан Хеймер-оолович.

Фортепиано. Стороженко Людмила Борисовна.

эгелээш ук уругларның уран чүүл школазы 600 ажыг доозукчуларны үндүргөн. Ынча хөй уран чүүлдүн анык ажылдакчылары Тываның булуң, суму бүрүзүнде ажылдап, амыдыралды каастаар, уругларны чараш чүүлдерге өөредир чаагай херекке киржип чорууру биске улуг чедишкен бооп турар.

Борис ОНДАР.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ чуруктары.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ АМГЫ КОНСТИТУЦИЯЗЫ

га үндезилетинип боттанып турар. Тывада күрүне эрге-чагырга органнарының системазы күрүне эрге-чагырга органнарының организаастаарының ниити принциптеринге дүүштүр мынчаар тургустунган. Хоойлужудулга эрге-чагыргазын Тыва Республиканың Улуг Хуралы — парламент боттандырып турар. Улуг Хурал ийи палата — Төлээлекчилер болгаш Хоойлужудулга палатазындан тургустунган. Күүсекчи эрге-чагырганы Тыва Республиканың Чазаа боттандырат, ону республиканың девискеэринде сонгуур эргелиг хамаатылар бүгү-ниити, дорт, дең сонгуурунун үндезининге чажыт бадылаашкын-биле сонгуткан Чазак Даргазы удуртур. Суд эрге-чагыргазын федералдыг судтар болгаш Тыва Республиканың судтары — Тыва Республиканың Конституция суду болгаш чаргы чарар судтар боттандырып турар. Эрге-хүлээлгелерин боттандырып күүседирде хоойлужудулга, күүсекчи болгаш суд эрге-чагырга органнары боттандырып турар. Эрге-хүлээлгелерин боттандырып күүседирде хоойлужудулга, күүсекчи болгаш суд эрге-чагырга органнары боттандырып турар. Эрге-хүлээлгелерин боттандырып күүседирде хоойлужудулга, күүсекчи болгаш суд эрге-чагырга органнары боттандырып турар.

Ниитилелдин болгаш хамаатыларның сонугралдарында дүүштүр Конституцияның чаа редакциязын белеткеп турар үеде Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының структуразын, өскертирин сүмелээн турган. Хоойлужудулга болгаш төлээлекчи күрүне эрге-чагыргазын чангыс органы кылдыр Тыва Республиканың Улуг Хура-

лы — ийи палатаны тургузарын саналдаан. Тыва Республиканың ийи палаталыг парламентиин тургузарының чылдагааннары мындыг болган:

а) чаа Конституцияда ТР-ниң Конституциязының чамдык чүүлдерин эде көөр бүрүн эргелерни ТР-ниң улустун Улуг Хуралындан (съездизинден) республиканың парламентиинге дамчыдып бээр;

б) парламентиин ийи палатазының структуразы Тываның ырак болгаш чедери берге булуңнарының саны эвээш чурттакчыларының эрге-ажыктарын калбаа-биле төлээлээр;

в) күүсекчи эрге-чагырга болза хоойлу чогадыкчыларының кагжыкчызы болур, ынчангаш үстүкү палата ол органнарының аразында чөрүлдээтүрүштары чигедир. Ийи палаталыг парламент күүсекчи болгаш хоойлужудулга эрге-чагыргаларының аразында күштерниң дең-дески болурунга салдарны чедирип, палаталар аразының эрге-хүлээлгелерин тодаргай аңгылаарынга бо чүүл улуг рольдуг болур;

г) ажылдап кылыр болгаш хүлээп алыр хоойлуларның шынары экижиир, чүге дээрге оларны хүлээп алырынга ийи палата киржир;

д) республиканың парламентииниң ажыл-чорудулгазының сорулгалары өскерлип солчур: адакы палата чүгле хоойлулар чогадырын сайзырадып боттандырат, үстүкү палата политиктиг ажыл-чорудулгалыг, оон

хүлээп ап турар хоойлулары бирги ээлчегде социал-экономиктиг угланышкынныг болур.

е) ийи палаталыг парламентиин тургусканы күрүне эрге-чагыргазының федералдыг органнарынга республиканың эрге-ажыктарын камгалаарын экижидер органы берип турар;

ж) төлээлекчи органың — Улуг Хуралдың составының санын 282-ден 164 депутат чедир колдуунда ийи катап кызырган.

Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазын организаастаарының кол чүүлү болза сонгулдалар болур. Тыва Республиканың чонунун эрге-чагыргазының дээди дорт илерээшкени болза референдум болгаш күштүг бооп турар хоойлу-дүрүм езугаар чорудар сонгулдалар болурун ТР-ниң Конституциязында айыткан.

Тыва Республиканың Конституциязының 113 дугаар чүүлүн езугаар алырга, ТР-ниң Чазаа Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының дээди коллегиялыг болгаш доктаамал ажылдаар күүсекчи органы болур. Тываның Чазаа ТР-ниң Чазак Даргазының мурнунга харысалгалыг болгаш республиканың чаа сонгуткан Чазак Даргазының мурнунга бодунун бүрүн эргелеринден дүжер. Чазак Даргазы, бир талазында, өскелерниң киржилгеи чокка шиитпирлерни боду хүлээп ап, күүсекчи эрге-чагырга органнарының ажыл-чорудулгазының контролон боттандырат аргалыг болбушаан, өске талазында, чоннун контролонун адаанда турар болгаш

Конституция база хоойлулар үрээшкенин болдурбас.

“Россия Федерациязының тус чер бот-башкарылганы организаастаарының ниити кол чүүлдеринин дугайында” 2003 чылдың октябрьда хүлээп алган федералдыг Хоойлу республиканың тус чер бот-башкарылганының реформазын чорударынга чаа идигни берген. Тыва Республиканың хоойлужудулгазы тус чер бот-башкарылганы сайзырадыр талазы-биле хоойлу эрге-чагырга органнарынга дараазында эргелерни тургускан: тус чер бот-башкарылганының дугайында хоойлуну хүлээп алгаш, оон шын күүселдезин хайгаараар; республика өнчүзүнүн объектилерин муниципалдыг өнчүже шилчидеринин чурумун хайгаарап боттандырат; республиканың болгаш тус чер бюджеттеринин аразында харылзаларны таарыштыраар; муниципалдыг каттыжышкыннары эде тургузуп каттыштыраарының, кызырарының дүрүмнерин, оларның кызыгаарларын, аттарын тургузары; муниципалдыг албан дугайында хоойлуну чогаадыр; муниципалдыг каттыжышкыннарының уставын бадылаарының чурумун доктаадыр болгаш өске-даа.

Федералдыг субъект бүрүзү бодунун девискээринге хоойлуларны болгаш өске-даа нормативтиг документтерни, харындаа бодунун Конституциязын (Уставын) болгаш хоойлужудулгаларны хүлээп ап, ону боду амыдыралга боттандырат эргени

Россия Федерациязының Конституциязы доктааткан.

Тыва Республика бодунун эрге-хоойлу системазын тургузарының үндезиннери бар. Республика бо талазы-биле боду хоойлу чогаадыр болгаш оларны амыдыралга чедишкенин амыдыралга бай төөгүлүг, бедик мергежилдиг баазалыг.

2001 чылдың май 6-да референдумга Тыва Республиканың чаа Конституциязын хүлээп алган. Конституцияның уjurутказын хандыр өөренир, эрге-чагырганың бүгү структураларына оон чүүлдерин амыдыралга боттандырат хемчеглерни ап турар. Хоойлуларны шалыпкын ажылдап кылыр, хүлээп алыр ажыл шүүдай берген. ТР-ниң Чазак Даргазының, ТР-ниң Улуг Хуралының ийи палатазының депутаттарының, тус чер бот-башкарылганының күүсекчи болгаш төлээлекчи органнарының сонгулдаларының дугайында, “ТР-ниң Конституция судунун дугайында” болгаш өске-даа чугула хоойлуларны хүлээп алган. ТР-ниң Конституциязын езугаар хоойлулар чогаадып, ажылдап кылыр, чугаалажыры уламчылавышаан. Россия Федерациязының Конституциязынга, хоойлуларынга дүүштүр ажылдап кылган Тыва Республиканың Конституциязы, амыдыралда боттанып турар.

Николай ОНДАР,
Тываның күрүне университетинин кафедра эргелекчизи, юриктиг эртемнеринин доктору.

Кызыл хоорай чагыргазында

ЧАА ЧЫЛГА БЕЛЕТКЕЛ ЭГЕЛЭЭН

Кызыл хоорай Чаа чылга белеткенип эгелээн. Чагырга черинин коллегиязының шиитпирин езугаар найысылалдың кол Чаа чыл елказы болгаш хар хоорайжыгажы бо чылын Арат шөлүнге тургустунар.

Бо чылгы Чаа чыл байырлалының онзагай чүвези — оон төп каасталгазы: чүгле елка биле хар хоорайжыгажының чанчылчаан турар черин солааны эвес. Мэрияның коллегиязы бо чылын 12 метр бедик, эптээр, кылымал шивини Москвадан чагыдып, садып алырын шиитпирлээни болур. Оон демир-орук хөлөзини болгаш каасталгазы-биле (12 метр гириялдылар, мишураалар) ниити өртээ 359 муң рубль. Эдканың өртээн бо хүннерде шилчидипкен. Ам ону дарый сөөртүп эккелгеш, эптеп тургузары арткан. Чаа, чараш елканы садып, демир орук-биле сөөртүп эккээр харысалгалыг ажылды хоорайның өнчү-хөрөң-

гизин эргелеп-башкарат агентствозунга (директору Х.К.Куулар), шөлге тургузар ажылды муниципалитеттин “Кызылспецсервис” унитарлыг бүдүрүлгезинге (даргазы М.М.Манын-оол) дааскан.

Арат шөлүнге турар төп Чаа чыл елказы биле хар хоорайжыгаштан аңгыда, хоорайның 5 микрорайонунга база елкалар, хар хоорайжыгаштар турар. Оларның доктаамал адрестерин солувазын коллегия шиитпирлээн. “Эң чараш хар хоорайжыгаш” деп конкурсту “Бистиң бажыңымыс” МУБ-тун бажың эргелелдеринин аразында катап чарлаан. Микрорайоннарга елкаларның кылымал каасталгаларын бажыңнар эргелелдери болгаш школалар өөреникчилери кылыр, а театржыткан көргүзүлгелерни, оюн-тоглааларны хоорайның культура комитетинге (даргазы В.О.Донгак) дааскан.

МАКТАНЧЫГ УРУГЛАР САДЫ

Кызыл хоорайның улуг болгаш эки ажылдыг уруглар садтарының бирээзи — 29 дугаар уруглар хөгжүлдө төвү тургустунганындан бээр 25 чылын ноябрь 21-де демдегледип эрттир-

ген. Бо хүннерде садикте 11 бөлүк бар, оларже 240 уруг чоруп турар.

Уруглар сады бичии чаштарның бүгү талалыг өзүлдезинге улуг рольду ойнавышаан. Биче

чаштарның хөгжүлдө төвүнүн кижизидикчи башкылары садта кээп турар уругларның кадыкшылының болгаш мөзү-шынар өзүлдезинин комплекстиг тускай программанын ажылдап кылганнар. Ону республиканың уруглар садтары боттарының ажылынга ажыглап турар. Педколлектив школа назыны четпээннерниң бүгү талалыг өзүлдезинге боттарының ажылдап кылганы кижизидилге программаларындан аңгыда, федералдыг “Челээш”, “Азбука” болгаш “Чаш назы” комплекстиг программаларны ажыглавышаан. Уругларның уран болгаш эстетиктиг кижизидилгезинин изостудиязы, тыва болгаш орус чоннарының амыдыралының болгаш чаңчылдарының комнатазы үлегерлиг. Оларның дээштиин, көргүзүлгелеринин бедиин уруглар садының доозукчуларының школаларда чедишкенин херечилеп турар.

Педагогиктиг коллективтин биче чаштар кижизидилгезинге методиктиг улуг рольду логопедтер О.П.Морозова биле С.С. Михачева ойнап турар. Кижизидикчи башкылар Н.И.Делинкованың, С.А.Бекрееваның, Т.П. Дроздованың, күш-ажылдың хоочуннары Н.П.Стрекалованың, Л.Н.Чубтун болгаш Ю.Д.Голышеваның ажылдары мактанчыг, а улус өөрөдигезинин тергини, эргелекчи Т.В.Чебыкова уруглар сады үндезилетинип тур-

густунган хүнүнден бээр мында ажылдавышаан. Байырлал хүнүнде оларның барык шупту Ниити болгаш профессионал өөрөдиге яамызының, хоорай мэриязының, улус өөрөдигезинин комитетинин болгаш профэвилелдеринин Хүндүлүг бижиктери биле шаңнатканнар.

Кызылдың мэри Д.К.Донгак уруглар садының коллективинин биче чаштар кижизидилгезинге улуг ролун демдеглээш, хоорай чагыргазының өмүнээзинден байыр чедиргеш, өңүг телевизорну болгаш каракелиг видеомагнитофонну белек кылдыр сөңнээн. Мэрниң оралакчызы Л.Л. Волгина, өөрөдиге комитетинин даргазы Г.И.Гостева, аныктар болгаш спорт комитетинин даргазы К.К.Куулар база тустуунда байыр чедиргеш, белектерин бергеннер. Тыва Республиканың Ниити болгаш профессионал өөрөдиге сайыды П.А.Морозовтун коллективке белек — компьютер болган.

Байырлал үезинде бо уруглар садында аңгы-аңгы чылдарда чоруп турган бөгүнгү школачылар солун концертти чалатканнар болгаш ада-иелерге бараалгаткан.

Мэрияның парлалга албаны.

СПОРТ СПОРТ Хүреш

Ноябрь 15-16 хүннеринде Красноярск хоорайның чагырга даргазының шаңналы дээш хүрештин аңгы-аңгы (хостуг хүреш, грек-рим хүреш, самбо, дзюдо) хевирлеринге маргылдаа болуп эрткен. Маргылдаага Сибирь девискээринин хоорайларындан ниитизи-биле 598 спортчулар киришкен. Тывадан 26 оолдар киришкеш келген.

Хүрештин дзюдо хевиринге Саян Хертек, Темир Монгуш, Артыш Тюлюш, Айдын Балдан боттарының деңзилеринге хүлер медальдарның эдилекчилери болган. Ол ышкаш хүрештин самбо хевиринге Кур Сайын-Белек (48 кг) ийиги черни, хостуг хүрешке Марик Мартына (46 кг), Хаяа Тюлюш (80 кг) ийиги черлерни, Валентин Шогжал (69 кг) үшкү черни чаалап алган.

Маргылдаага Кызыл хоорайның мэри Дмитрий Донгак Красноярск крайның болгаш Тываның самбо хүрешке эң шыырак спортчуларынга шаңналдарны тывыскан.

Шашки, дартс

Ноябрь 27-де республикага Иелер хүнүнге тураскааткан янзы-бүрү хемчеглер эртер. Школдан дашкаар өөрөдиге төвүнге Иелер хүнүнге тураскааткан республика чергелиг херээн улус аразында шашкиге болгаш дартска (чүглүг согунчугаш кадаар оюн) маргылдаалар болур. Мындыг янзылыг маргылдаалар республикага бир дугаар болуп эртер.

Бистиң корр.

Кижил болгаш ооң салым-чолу

АК СЕТКИЛ-БИЛЕ

Тыва Республиканың улуг ССРЭ-ниң составына каттыжып киргенинден бээр 60 чыл болган юбилейин келир чылын демдегледеп эрттирер бис. Бо байырлалды демдегледеп эрттирери тыва чонга өөрүнчүг болбай канчаар. Тыва Республиканың бурунгаар хөгжүлдезинге, ооң ССРЭ-ниң составына бүрүн эргелиг автономнуг область кылдыр каттыжып киргенин соонда эгелээ. Ол үеде Совет Чазак республиканың экономиктиг хөгжүлдезинге улуг кичээнгейни угландырып турганда болза, бир-ле дугаарында, тыва интеллигенцияны хевирлеп тургузарына кайгамчык улуг дузаны чедирген.

Тыва интеллигенция 50 чылдарның төнчүзүндө, 60 чылдарның эгезинде республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге боттарының төлептиг үлүүн кирип эгелээ. Дизимзе, ында улуг частырыг турбас. Ортумак школа дооскан оолдар, кыстарны ССРЭ-ниң улуг хоорайларына өөредир талазы-биле Совет Чазак улуг деткимчени берип, хуваалда езугаар дээди өөредилге черлеринге чиигелделиг олуттарын берип турган. Ол үениң аныктарына өөренери берге-даа турган болза, төрөөн Тываның адын бодап, кызып өөренип, дээди эртемни чедип ап, республиканың хөгжүлдезинге төлептиг үлүүн кирип келгенер.

Ынчангаш бо чүүлүмге тыва интеллигенцияны аразында төлептиг амыдыралчы орукту эрткен, ТР-ниң Чазанда, Чазак Даргазының шажын организациалары-биле харылажыр бүрүн эргелиг төлээзи болуп ажилдап чоруур Биче-оол Камбаа Данчатовичниң дугайында номчулгаларга кысказы-биле таныштырып көрей. Ооң амыдыралчы ажил-ижи бистин чурттап эрткен 60 чылдары-выстың төөгүлүг болушкунары-биле тудуш холбаалыг.

Биче-оол Камбаа Данчатович 1943 чылдың декабрь 8-те Чаа-Хөл кожуунун Даг-Аразы сумузунун Кыжалбай деп черге ортумак шыдалыг араттарын өг-бүлезинге төртүтүнген. Адазы Биче-оол Шангыр-оол оглу Данчат, авазы Хурумаа Дагдын кызы Чодак хөй эвес оол, кыс ийи уругларлыг чорааннар. Ол 1950 чылда Даг-Аразы эге школага өөренип кирген, 1961 чылда Чаа-Хөл ортумак школазын дооскан. Школа дооскаш, Бурятияның күрүнең башкы институтунун физика-химия факультетинге өөренип кирген. Школага, институтка-даа өөренип чорда адаиэи хоочураан аарыг турганнар. Өг-бүледе эр кижиниң кылыр ажилын ол боду хире-шаа-биле кылып, ада-иезинге дузалажып чораан.

Ол үениң амыдыралын кысказы-биле мынчаар сактып чугаалады: «Ынчан колхозчуларга акша-шалың төлеп турган эвес, мен институтче дужаап кирип алырымга, ачам чаңгыс молдургазын Чаа-Хөл кожпозунга соккаш, садыпкаш, мени өөредип чорудупкан. Чогум өөренип тургаш, экзаменнерни беш-терге дужаап, бедиткен стипендия ап турдум. Чайгы дыштанылгамда келгеш, Кызыл-Дага Терезин, Аймырлыг суггарылга системазын кылып турган «Тувамелиоводстрой» трестин участогунга ажилдааш, идик-хеп садып ап өөренип чоруп турдум».

Алдан чылдарның студенттеринин чиик эвес амыдыралын

эктинге чүктеп эрттирген кижиниң бирээзи. Улуг кижилер эрткен үени үнелеп билер болгаш, ол үеде ооң ада-иези бистиң Улан-Удэде улуг ламаларывыс Тере-Комбу кешпи, Кенден Сүрүн хелиң башкылар-биле харылажыр чор деп чагып чорааннар. Мээң билирим ол лама башкылар боттарының чаңгыс чер-чурттулары, тыва

К.Д. Биче-оол студент чылдарында. 1962 ч.

студентилерге бар шаа-биле дузалажып чораан дээр чүве. Шынап-ла, Камбаа Данчатович ада-иезинин чагыын езугаар оларга чедип, ачы-дузазын көрүп чораан кижилер болду. Ам ооң амгы ажилына дузалажып-даа болган чадавас. Ачазы 4-кү курска турда «бурганнай» берген. Авазы оглун доостуруп, ооң ажык-дузазын көрүп четтиккен.

1966 чылда институтту доозуптарга, Барыны-Хемчик кожуунун Аянгаты ортумак школазына физика башкылары-биле Чырыдышкын яамызы чорудупкан. Ол школага 3 чыл ажилдааш, Чаа-Хөл ортумак школазына физика, химия башкызы кылдыр шилчигиттирил алган. 1968 чылда Аянгаты школазына ажилдап тургаш, Тыва АССР-ниң башкыларының ийиги съездинин делегады болуп киришкен. Ол съездиге С.К. Тока, К.С. Шойгу, өөредилге сайыды Б.И. Болдур-оол, мурнакчы аргадуржулгалыг школаларның директорлары Н.В. Селина, Л.С. Новикова киржип турганын сактып чугаалап орду.

Ол үеде көдээ школаларның башкылары чурттакчы чонун ортузунга культураны тараткычылар, суртаал ажилының непередикчилери турган. Камбаа Данчатович «Билиг» нитилелин кижигүнү болуп, лекция, беседаны номчушушаан, уран чүүл көрүлдезин идекпейлиг киржикчизи чораан. 1973 чылда Чаа-Хөл ортумак школазының өөредилге эргелекчизи, 1975 чылда ол школаның директорунга томуйлаткан. Ол үеде чоруп турган «Ажылчын аныктарга ортумак эртем» деп шимчээшкинге идепкейлиг киржип, ону организастаарына төлептиг үлүүн кириген. Бодунун билиг-мергежилин бедидери-биле Томск, Новосибирск, Красноярск хоорайларга физика башкыларының, школа директорларының курстарына өөренип чораан.

Башкылап чораан чылдарында бодунун мергежилин тергени деп чаңгыс эвес катап үнеледип чораан. 1970 чылда В.И. Ленинниң 100 харлаанына турсааткан «Ленинчи педагогиктиг номчулгалар» деп эртем-

методиктиг конференция эрткен. Физика башкыларының секциязына «Физика уроктарына шынарлыг бодалгаларны ажыглаары» деп илеткел кылгаш, 1-ги черни ап, Тыва АССР-ниң Чырыдышкын яамызының хүндүлөл бижи, өртектиг белек-биле шаңнаткан. Ол илеткелди «Физика в школе» деп методиктиг журналга парлаан. Ооң өөренкичилери физика талазы-биле район, республика олимпиадаларына чедиишкинниг киржип турганнар.

Ооң удуртур ажилга аргадуржулгалыг өөренип көргөш, 1977 чылда Чаа-Хөл көдээ Советтин күүсекчи комитетинин даргазына соңгаан. Ол үеде кончук дүвүренчиг айтырыг Чаа-Хөлге турган. Саян-Шушенск ГЭС-тиң баштайгы агрегаттарын ажылгалга кириеринге белектей берген. Ооң бир чуула кезээ суг шыгжамырының девискээринге таварышкан суурларны өскээр көжүрер, ол черлерни аштап-арыглаар улуг ажил чоруп турган. Чаа-Хөл сумузунун девискээринден Үрбүн, Чаа-Хөл, Кара-Тал үш суурну өскээр көжүрери көрдүнгөн турган. Суму чагырганың хүн бүрүде кылып чорудар ажилдарына чымыштыг иш немешкен. Бир дугаарында, чаа келген тудугжуларны чурттаар оран-сава-биле хандыраары, ийи дугаарында, суму девискээринде турар хуу улустун, албан организациаларның бажың-балгадын бүрүткөп, үчедун тургузул, өртект-үнезин тодарадыры. Үш дугаарында, сумунун девискээринде өлгөн кижилерниң болгаш мал-маганың хөөрлерин чаа черже көжүрери база ол черлерни аштап-арыглаары турган. Ооң-биле чергелештир чаа суурга чурттакчы чон көвүдөп, орта шийтирлээр айтырыглар нарыдап келген.

Камбаа Данчатович дөрт чыл иштинде кожуун деңнелдиг суму даргалап тургаш хөйүн көргөн, хөйүн кылган. Чаа Чаа-Хөл суурнуң таваан салган кижилерниң бирээзи. 1997 чылда Чаа-Хөл кожуунун катап тургустунганындан бээр 5 чыл оюн, Чаа-Хөл суурнуң тургустунганындан бээр 110 чыл оюн демдегледип турда, Камбаа Данчатовични Тыва Республиканың «Шылга-раңгай күш-ажылы дээш» деп медаль-биле шаңнааны ону бадыткап турар.

Ооң улус өөредилгезинге ажилдап чораан үре-түннелдиг ажилын өөренип көргөш, СЭКП Улуг-Хем райкому 1981 чылда кожуунун өөредилге килдизин эргелекчизинге томуйлаан. Чаа черлерже көжүртүнгөн суурларда школа тудуглары элээн нарын байдалга турган. Чаа-Хөлдүн, Шагаан-Арыгның №1, Хайыракан ортумак школаларын ажылгалга кириеринге төлептиг үлүүн кириген.

Партия үезинде удуртукчу кадрларның шынар составынче улуг кичээнгейни угландырып чораанын демдеглээр артык эвес. Шилиттинген кадрлар удуртукчу ажилдарже депшип, чамдыктарын партия райкомунун аппаратына ажилдадып чораан. Камбаа Данчатович 1982 чылдан 1986 чылга чедир СЭКП Улуг-Хем райкомунун пропаганда болгаш агитация килдизин эргелекчизинге, 1986 чылдан партия дүшкүжеге чедир партия райкомунун 2-ги секретарына ажилдап чораан. Ол үеде райком секретарына чедир депшип ажилдаары кижилер бүрүзүнге болдунмас турган. Ооң будуштуг мөзү-шынары, чон-биле ажилдап

Будда бурганның Чырыткылыг угаан четкен черинде тургускан Субурган. 2003 чыл. Индияның Бодгайа хоорай.

билири, негелдели коммунистерниң бүзүрелин шыныдып шыдаан.

Кажан партияны удуртур эрге-чагыргадан дүжүрүп, эрге-чагырганын демократтыг системазы тургустунуп кээрге, олажыл чок олурбаан. Камбаа Данчатовичиниң удуртур ажилдарга ажилдап чораан арга-дуржулгалыг өөренип көргөш, ТР-ниң Чазаның шийтирери-биле 1992 чылдың январьда чаа тургустунган Чаа-Хөл кожуунун чагырга даргазына томуйлаан. Чаа кожуун тургузул, ажилдаар кадрлар четчелеп, чурттакчы чоннун ажил, амыдыралын рынок экономиказына дүүштүр башкаары белең эвес ажил болган. Мооң мурнунда Чаа-Хөл көдээ Советин даргалап чорааны аңаа харын улуг дузалагы болганын чугаалап орду. Сандараашкынның эге чылдарында, азы 1991 чылдың төнчүзүндө кожуунун төп котельназына улуг авария болгаш суурнуң шупту объектилеринин чылыг системазы доңган турган. ТР-ниң Чазаның, Президент Ш.Д. Ооржактың ачызы, деткимчези-биле ол бүгү чайлаттыган. Чаа-Хөл кожуунун бурунгаар хөгжүлдезинге Камбаа Данчатовичиниң кириген үлүг-хуузу улуг, ТР-ниң Чазаның шаңгалына төлептиг болганы-даа чөптүг.

Соңгулдалыг кожуун чагырганың даргазына 5 чыл ажилдааш, 1997 чылдан эгелээш, ТР-ниң Чазак аппаратының харысалгалыг ажилдакчызы болуп ажилдап чоруур. Бо хүнде ТР-ниң Чазак Даргазының шажын организациалары-биле харылаша тудар бүрүн эргелиг төлээзи болуп, чүдүкчүлөр ортузунда улуг ажилды чорудуп турар. Тываның Камбы-лама эргелелинде болгаш хамнар нийтиледдеринге хамаарыштыр, чоннун талазындан чаңгыс аай эвес саналдарны кирип турарындан ажил элээн нарын болуп турар. Бо айтырыгны эптиг-чөптүг езу-биле шийтирлээр талазы-биле ооң чорудуп турар ажилын чон деткип турар.

Бо чылдың январь айда бөлүк чүдүкчүлөр-биле Индияга чедип, Ыдыктыг XIV Далай-ламаным

Бодгайа хоорайга эрттирген Калачакра өөредилгезинге чедип чорааш келген. Ол чорааш Ыдыктыг IX Богда-кегээн башкыны Тывага келирин чалаан. Ынчангаш Чырыткылыг IX Богда-кегээн Чесун Дамба Кудуктуну Тываның төөгүзүнге болуп көрбөөн Калачакра Өөредин Тывага эрттиреринге төлептиг үлүүн кириген кижилерниң бирээзи – Камбаа Данчатович.

Камбаа Данчатовичин амыдыралчы оруун, ажил-ижин чырыдып оргаш, ооң өг-бүлезинге доктаавайн баарымга, бижип орган чүүлүмнүң «дузу» чедишпейн чаар хевирлиг. Оон өөнүн ишти Анна Матвеевна — Үрбүн-Кашпалдың кызы. База-ла Чаа-Хөл ортумак школазы дооскаш, Бурятияның Доржи Базаров күрүнең башкы институтун дооскаш, биология башкызы деп тускай эртемни чедип алган. Республиканың Аянгаты, Чаа-Хөл, Шагаан-Арыг школаларына башкылап ажилдап чораан. Үр чылдарда үр-түннелдиг, ак сеткилдиг ажилы дээш Күш-ажылдың алдары орденниң үшкү чергези-биле шаңнаткан. Өг-бүле 5 ажит-төлдүг, 4 уйнуктарлыг, оларның жүз эртем-билигилг ажилдап чоруурлар, ийизи школада өөренип турарлар.

Бөдүүн өг-бүлеге өскөш, эртем-билиг чедип ап, тыва интеллигенцияда төлептиг эштиң намдары нарын-даа, солун-даа. Партияның чагырып-дууар үезинден эгелээш, ажык-чарлыг демократияның нарды оруктарын чүгле удуртур ажилдарга эрттирген кижинин сеткилинде хөй-ле бодалдар турбайн канчаар, ону солун арнына долузу-биле чырыдары болдунмас. Эрткен үени чугаалап оргаш, ол мындыг, бо мындыг деп кымга-даа чарыттынмады. Ооң бодалы чаңгыс, чүгле чонунга төлептиг бараан болдум дээрзи билдингир. Ажилдап чораан чылдарында чоннун бүзүрелин ап, улус депутаттарының Чаа-Хөл көдээ Советинин, Улуг-Хем район Советинин, Тыва АССР-ниң Дээди Советинин 7-ги чыыжынын депутаттыга сонгудуп, чон-биле тудуш-холбаалыг ажилдап чораан.

Сергей ХЕРТЕК.

САЙГАРЛЫРГА “СААМЧЫЫР”

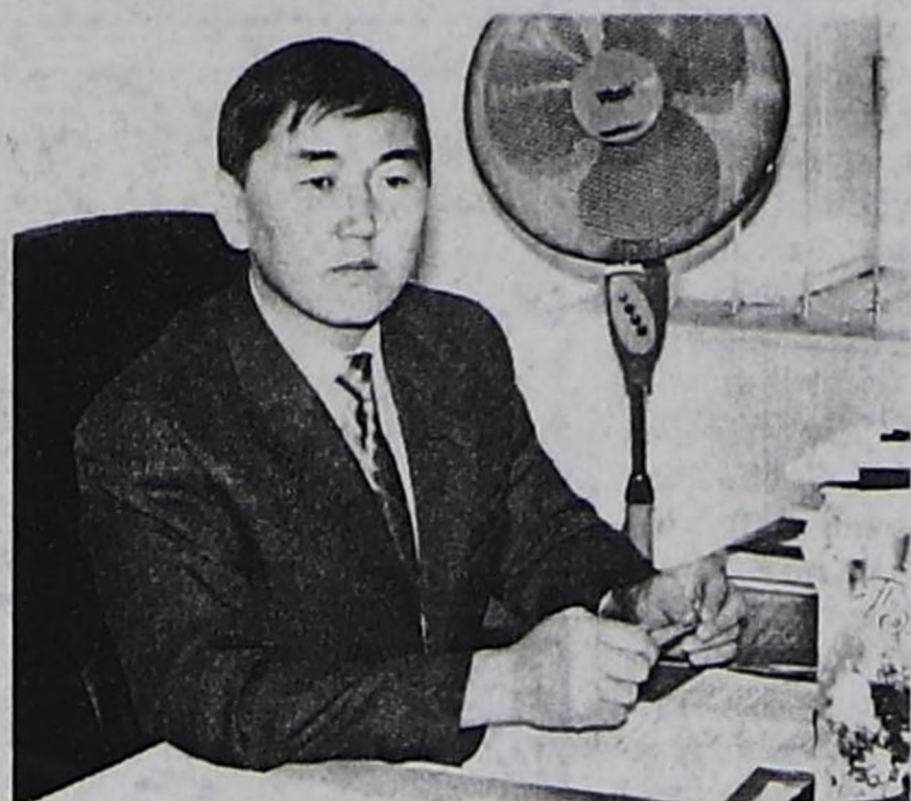
Биче бүдүрүлгелер

Бо үеде чоннун бир дугаар чугула хереглел барааннарын биче бүдүрүлгелер бүдүрүп, ону хуу кижилер боттандырып турар. Биче бүдүрүлгелерниң ажылы — республика экономиказының эң-не шимченгир, эрестии-биле сайзырап орап адыры. “2002-2004 чылдарда биче сайгарлыкчы ажылды хөгжүдерде күрүнөдөн деткиир тускай сорулгалыг республика программазының дугайында” Тыва Республиканың Чазаа 2002 чылдың январь 23-те № 41 тускай доктаалды база

хүлээп алган. Программаның сорулгазы болза республикага биче сайгарлыкчы ажылды күрүнөдөн деткиир системаны сайзыраңгайжыдары, чээли болгаш акшаландырыышкын талазы-биле чаа саң-хөө дөстөрүн хаара тудары, биче бизнеске ажылдаар чаа черлерни тургузары, административтиг шаптараазыннарны чайладыры, ажыл-агыйны болгаш саң-хөөнү идепкейжидери база барааннар болгаш ачы-дуза рыногунга адааннажылганы хөгжүдери болур.

Бир чыл ажыг үең дургунда боттарының билииниң, күзелиниң аайы-биле эвээш эвес кижилер бизнес-планнарны тургузуп, республика иштинге биче сайгарлыкчы ажылды калбартыры-биле күрүнөдөн чээлилерни алгаш, тус-туса аайында чонга ачы-дузанын көргүзүп турар. Бо үеде хуу сайгарлыкчыларның ачызында ажыл чоктар саны кызырып, ажылдаар черлер немежип, садыгларда болгаш рыноктарда олар боттарының бүдүргөн барааннарын сайгарып, республика бюджетин үндүртүлгелер-биле долдура берген. Тываның девискээринде биче бүдүрүлгелер тургузары-биле бүрүткөтүргөш, бут кырында быжыгып туруп алган, амгы үеде ажыл-херээн уламчылап чоруур база акша-хөрөңгизи үзүлгөш, өг-бүлө байдалының өскөрүлгөни, кадыкшылы баксырааш дээш, өске-даа чылдаганнар-биле ажылын түр када соксаткан кижилерге хамаарыштыр материал белеткээринге Тыва Республиканың Садыг, амыдырал хандырылга болгаш сайгарлыкчы ажылды сайзырадыр яамының сайыдының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар **Болат-оол Догбутович Ондар**, организастыг айтырыглар болгаш статистика килдизиниң начальниги **Эртин Ортуң-оолович Ондар** база биче сайгарлыкчы ажылды хөгжүдөр болгаш акшаландырап талазы-биле килдизин эргелекчизи **Урана Севек-Доржуевна Монгуш** олар дузалашкан.

Амгы үеде республикада ниитизи-биле 13413 кижиге хуу бүдүрүлгө ачыдыры-биле бүрүткөлдү эрткен болгаш аңгы-аңгы адырларда 621 санныг биче бүдүрүлгелер болгаш организациялар хаара туттунган ажылдап турар. Ооң иштинден 12055 кижиге амы-хууда ажыл-агый кылыры-биле база 1258 юридиктиг эргелиг кижилер. Бо хүнде херек кырында 3854 хуу кижилер база юридиктиг эргелиг 450 кижиге ажылын уламчылап, чонга ачы-дузанын чедирип турар. Язы-бүрү чылдагааннарның ужундан 4786 кижиге сайгарлыкчы ажылын түр үеде соксаткан. Биче бүдүрүлгө болгаш хуузуңда ажыл-агыйлыг кижилер колдуунда кожуннарда ажылдап турар. Биче сайгарлыкчы ажылды күрүнөдөн деткиир фондунуң салбырларын бо хүннерде 9 кожунда тургускан. Оларга Өвүр, Тес-Хем, Эрзин, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Би-Хем, Барыын-Хемчик болгаш Кызыл кожуннар хамааржыр. Чонга ачы-дуза чедирери-биле колдуунда-ла республикада 596 садыг точка-

Болат-оол Догбутович Ондар — сайыттың оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар.

лары, 30 ниитиниң чөмөнчилге черлери болгаш кафе-столоваяларны, 189 хлеб быжырап пекарняларны, хей санныг идик кылыр, баш таарар, шак кылыр черлерни тургузулаан. База ол ышкаш амыдырал хандырылга черлеринде 186 кижиге ажылдап турар болгаш тудуг талазы-биле 9 организация тургустунган. Бо бүгү биче сайгарлыкчы ажылда хаара туттунган кижилер шупту тускай лицензияларлыг ажылдап турар.

Үе эрткен тудум биче сайгарлыкчыларның саны немежип, хууда заправкарны, машина-техника талазы-биле база кижиге эмилериниң болгаш мал эми-лериниң ачы-дуза чедирилге черлерин ажыдып ап турар апарганы онзагай. Аныяк кижилер ажылдап шыдаар-ла болза, ажылдың кандыг-даа хевиринге лицензияны ажыдып ап болурун Урана Севек-Доржуевна чугаалады. Ылаңгыя биче бүдүрүлгелерниң болгаш хууда сайгарлыкчыларның бүдүрүлгө үлөтпүрүндө үлүг-хуузу өзүп турар деп болур. Чүгө экономикастын санаашкын кылган бизнес-планнарның соонда чээли ап болур деп шиитпирге таварышкаш, чээли алган улус эге дээрэзинде айыткан хуусаазында дедир эгидер хуу-зун төлөвүн баары харааданчыг. Улустун хөй кезии эгитпес, харын-даа бир чылда алган чээлинин узадыры-биле билдириш-киннер кирип турары таарымча чогуң демдеглеп турарлар. Ниитизи-биле 2003 чылдың январь-октябрь айларында республикада биче бизнестин сайгарлыкчылары 2 миллиард 657 миллион рубль акшаның продукциязын кылгаш, үндүр садып-сайгарган болуп турар.

Бо чылын сайгарлыкчы ажылын ара соксаткан кижилерге хамаарыштыр ийи удаа хуралды эрттирген. Ооң түннелинде Кы-

зылдың ээт комбинатын катап тургузары-биле деткимче фондундан 10 миллион рубльди берген. Бо хүннерде ук бүдүрүлгө чери 7 млн. рубльди алгаш, чондан этти садып ап, боттарының продукциязын бүдүргөш, чонда садып-сайгарлы бергенер. Удавас олар чонга болбаазырадып садар продук-

циязының ассортиментиин чоорту көүдөдир үндүрүп эгелээрлер. База ол ышкаш 40 ажыг кижилерниң бизнес-планнарны хынап көргөн болгаш 24 сайгарлыкчыга чээли акшаларны бээр деп шиитпирлээн. Оларның иштинде элээн каш кижилер хлеб быжырап пекарняларны тургузарының, ыяш ажыл-агый, ыяш дилдирер черлерни ажыдарының бизнес-планнарны киригилээн. Бо санче Тываның шупту кожуннарындан сайгарлыкчылар кирип турар. Мындыг хевирлиг хемчегге ниитизи-биле 8 миллион 600 мун рубльди үндүрери көрдүнгөн. Ол шиитпирни шын үндүрүп, кымга чээлини берип болурун илерединиң бизнес-планнарын санаарда, экономистерниң киржилгези

чамдык кожуннарда фондунуң харысалгалыг ажылдакчылары ажылынга шынгызы-биле бердинип, бүгү-ле негелделерни хоойлуга дүүштүр кылып турарын тайылбыр берген эштер демдеглеп турган. Чижээ-лээрге, Сүт-Хөл кожун чагыргазының экономика талазы-биле оралакчызы Дайынчы Бавуужапович Ондар бодунуң кол ажылы-биле чергелештир биче сайгарлыкчылар-биле ажылдап, ук фондуну кожуннар аразында бир дугаарында ажыткаш, ооң ажылын база удуртуп турар. Ол кожунда ажылы чоруп турар (бензин кудар чер, кафе-столовая, бажың эт-херексели кылып турар) кижилерни арттыргаш, ажылынга шыдажып чадап каан улустарның үндүрүг органның билдиришкенин бижиткеш, хаап каапкан. Ол хоойлу эзугаар ыңдыг болур-даа ужурулуг. Эрткен чылын чээли кылдыр Сүт-Хөлдүн сайгарлыкчыларына 400 мун рубльди берген. Олар ону чогуур сорулгазынга дүүштүр ажыглаан. Шак мындыг чижекке Эрзин кожуну хамаарыштырып болур. Олар боттарынга ачы-дуза марафонун эрттиргөш, оон кирген акшага немей 300 мун рубльдиң чээлинин алгаш, кафени ажыдып алган. Амгы үеде садыг төвүнүң тудуун доозарын уламчылап турар.

Биче сайгарлыкчы ажылынга чүгө садыг, чөмөнчилге черлерин эвес, а арат, тараачын ажыл-агыйларын база хамаарыштырып турар. Чөөн-Хемчик кожунун Чадаанада “Тараа

ганнарын, чарбаны, куш чөмөн садып турар. Ол ышкаш база-ла Чадаанада Розалия Доржуевна Дегениң удуртуп турары кожунун хереглекчилер ниитилели “Северянканы” республикада биче бүдүрүлгелерниң аразында бирги денелде тургускан. Олар боттарының бүдүргөн продукциязын делгеп садары-биле Өвүр кожунга болган ярмаркага идепкейлиг киришкен. Шеминиң болгаш Теве-Хая суурнуң чурт-такчы чонун хлеб продукциязы-биле доктаамал хандырып турар.

Кажан чазак-чагырганың мурнундан биче бизнестин ол хире кылдыр деткип турда, ол сайзыраар ужурулуг дээрзин специалистер демдеглеп турар. Он айларын түннели-биле алырга, биче бизнестин сайгарлыкчылары республика бюджетинде кирип турар үндүрүлгелерниң 80 ажыг хуузу боттандырган. Ынчангаш күрүнө база ынаар көрнүр ужурулуг. А боттун талазындан социал харысалганы улгаттырып, орулганың кайы хире кирип турарынче көрбөй, ниитилелди «аарыг» эвес кылдыр тудуп, сайзыралдың социал айтырыгларынче көөрү эң чугула. Моон-даа сонгаар күрүнениң кол угланышкынын мынаар көөр эзулуг үе келген. Манаа бут кырында туруп алган сайгарлыкчыларыныска чоргаарланыр, оларга даяныр ужурулуг бис. Ам безин бисте Россия деннелинге чедир ажылдап болур хире-шаавыс бар. Ооң бир чижээ, “Серебро-Саян” үнелиг суувус Москвага болган делегей

Специалистер Андрей Донгак база Ай-Суу Монгуш ажыл үезинде.

чугула болур. Амдызында бо шиитпир акшаландырыышкының чогу-биле чазак доктаалын эртпейн турар, ынчалза-даа болдуна бээринге Болат-оол Догбутович идегеп турарын чугаалады.

Биче сайгарлыкчыларга деткимче көргүзөр фондунуң кожуннарда тургустунган соонда,

дээрбенин” директору Байбек Монгуштуң удуртканы ажыл-агый чери республикада эки ажылдыг бүдүрүлгелерниң бирээзинге санадып турар. Олар араттарның артыкшылыг тараазын хүлээп алгаш, ону чонга далган кылдыр дээрбелээш, бирги, ийги, эң эки сорттун дал-

конкурузунга киришкеш, шаңалдыг черлерни алган болгай. Кол-ла чүве — Саян артынче конкурс-делгелгелерге эген-мейн киржир ужурулуг бис.

Чимисмаа МОНГУШ.

Василий БАТЧЫЙ-ООЛДУҢ
чуруктары.

ПАРТИЯЛАРНЫҢ БАЯТАННАРЫ

Күрүне Думазының депутаттарына партиалар даңзы-биле кирген кандидаттар дугайында медээлер алыры доозулган. Ук медээлерни кандидаттарның боттарының берген декларацияларына үндөйлөп тургускан. Чамдык медээлер чигинчиг-даа бооп болур, ынчалза-даа оларны ИХЯ болгаш үндүрүг органны-

ның дузазы-биле хынаан. РФ-тин Төп соң-гудда комиссиязы чылда кандидаттарның ниити орулгаларының, чер участооктарының, чуртталга бажыңнарының, квартираларының, дачаларының, гаражтарының, машиналарының, акцияларының болгаш үнелиг саазыңнарының дугайында медээлерни чыткан.

БИСТИ КАЙЫН АЖАР СИЛЕР

1-ги черде Хазрет Совмен (Адывга Республиканың президенти ооң хөрөнгизи 9 млрд. 354 млн. рубль (300 млн. ажыг доллар), "Чаңгыс аай Россия" партия.

2-ги черде Сергей Муравленко, 341,5 млн. рубль (11 млн. ажыг доллар) "ЮКОС". РФКП.

3-кү черде Эдуард Кожевников, Челябинскиде бизнесмен, 233 млн. рубль (8 млн. хире доллар), СПС.

4-кү черде Владислав Резник, 118 млн. рубль, "Чаңгыс аай Россия".

5-ки черде Леонид Симановский, 113,9 млн. рубль, "Чаңгыс аай Россия".

Үстүнде ады кирген байлардан Анатолий Чубайс элээн чыдып калган, ооң чылда орулгазы 30 миллион рубль болган. СПС партиядан Альфред Кохтун орулгазы 7,2 млн. рубль, а Егор Гайдарны — 4,7 млн. рубль апарганындан олар "адылларның" хүрээленинче шилчээн.

"Чаңгыс аай Россия" партиядан депутаттарга 50 кандидат 1 млн. рубль ажыг орулгалыг, а СПС-тен 26, РФКП-тен 16 кандидаттар "миллионерлер" бооп турар.

УДУРТУКЧУ БАЙЛАР КЫМНАРЫЛ?

Юрий Лужков, "Чаңгыс аай Россия", орулгазы 9,1 млн. рубль.

Минтимер Шаймиев, "Чаңгыс аай Россия", 1,9 млн. рубль.

Григорий Явлинский, "Яблоко", 1,6 млн. рубль.

Борис Немцов, СПС, 1,2 млн. рубль.

Ирина Хакамада, СПС, 594 муң рубль.

Геннадий Зюганов, РФКП, 342 муң рубль.

Сергей Шойгу, "Чаңгыс аай Россия", 340 муң рубль.

Борис Грызлов, "Чаңгыс аай Россия", 326 муң рубль.

Геннадий Райков, "Улусчу партия", 289 муң рубль.

Павел Бородин, "Улуг Россия-Евразий Эвилели", 210 муң рубль.

Валерий Бурков, "Русь", 132 муң рубль.

ХӨЙ ЧЕРЛИГ БАЙЛАР

Цырендоржи Дамдинов, "Яблоко", 62,2 гектар черлиг, Агинск Бурят автономнуг округ.

Евгений Медведев, "Чаңгыс аай Россия", 4 га хире черлиг. Москва область.

Сергей Муравленко, РФКП,

3 га черлиг, Москва область.

Александр Хлопонин, "Чаңгыс аай Россия", 2 га хире черлиг, Москва область.

Борис Федоров, "Автомобильная Россия", 1,7 га черлиг, Москва область.

БАНКЫЛАРДА ХӨЙ ШЫГЖАМЫРЛЫГЛАР

Хазрет Совмен, "Чаңгыс аай Россия", 300 млн. ажыг доллар.

Сергей Муравленко, РФКП, 50 млн. доллар хире.

Константин Кагаловский, "Яблоко", 50 млн. доллар хире.

Геннадий Семигин, РФКП, 17 млн. доллар хире.

Сергей Ватчиков, РФКП, 2 млн. доллар ажыг.

Игорь Анненский, РФКП, 1,8 млн. доллар хире.

Анатолий Чубайс, СПС, 1,8 млн. доллар хире.

ЭҢ НЕПТЕРЭЭН МАШИНАЛАРЫ

Мерседес машиналар СПС партияд — 25, РФКП-де — 12, "Улусчу партияд — 9; ВАЗ машиналар РФКП-де — 62, Улусчу партияд — 50, СПС-те — 47. СПС партиядың төлээзи Сергей Дергачада даштыкы машиналардан аңгыда 30 хире трактор, комбайн бар. РФКП-ниң төлээзи миллионер Игорь Анненский—рокер: элээн каш чүгүрүк мотоциклдерлиг.

ХӨЙ АДЫРЛАРДАН ОРУЛГАЛЫГЛАР

Чамдык кандидаттар хөй адырлардан орулга ап турарын айтканнар. Чижээ:

Павел Крашенинников, СПС, 12 кезек черден 626 муң рубль орулга алган.

Егор Гайдар, СПС, 11 үндөзден 4,7 млн. рубль орулганы алган.

Алексей Арбатов, "Яблоко", 7 үндөзден 676,5 муң рубль алган.

ХӨЙ БАЖЫҢНЫҢ КАНДИДАТТАР

Дөрт чыл бурунгаар эрткен соңгулдаларга Жириновскийниң огу Игорь Лебедев ол-бо черлерде 28 бажыңныг турганын дыңнаткан. Бо удаада РЛДП-ниң төлээзи декларациязын берип четкилээн. Ону ажар хире өске кандидат илеревээн.

"Яблоконун" удуртукчузу Григорий Явлинский эрткен соңгулдада бажың чок турган болза, ам Москвада болгаш Украинада 2 бажыңныг апарган. Ооң ораакчызы Сергей Иваненко эрткен соңгулдаларда база-ла ба-

жың чок тургаш, ам Москвада 186 дөрбелчин метр шөлдүг бажыңныг апарган. А Думаның ораакчы даргазы Владимир Лукин ("Яблоко") арай-ла пат хөвээр: квартиразы-даа, агар саннары болгаш акциялары-даа чок, дачалыг болгаш гаражтыг, машиназы чогуңдан дузаан ногаазын дачада шыгжап турар.

СПС-тиң удуртукчузу Борис Немцовтун өңчүзү база хирелиг: машиназы, дачазы, бажыңы азы квартиразы чок, эрткен соңгулдаларда дыңнатканы чер участоун оскунган бооп турар.

КЫМНЫ ДЭЭШ БАДЫЛААР СИЛЕР?

Георгий Гречко, ССРЭ-ниң ийи дакпыр Маадыры:

— Парламентиде байлар дээрге албан-дужаалын ажылап алгаш хээли ап, херектиг хоойлурларны эрттирбейн турган кижилер ышкажыл. Олар дээш канчап бадылаарыл? Шаанда Дээди Советтиң депутады албандужаалдан ойталаан мен, акша сүргеш, чон мегелээр аргам чок. Байырын бодавас кижилер дээш соңгуур мен.

Сергей Марков, политиктиг шинчилел институтунун директору:

— Ортумак аңгы дээш соңгуур мен. Эмин эрттир бай политиктер—харам, а адыллар—хостуг эвес болур.

Константин Боровой, бизнесмен:

— Брынчалов ышкаш бай политиктерни көөр хөңүм чок. Ядылларны канчаар боор аа. Бодун хандыртынып шыдавас кижичонун өөртүр шаг чок ыйнаан.

Антонина Паршина, пенсионер:

— Ылгааш канчаар? Ядыл кижини соңгуп каарыңга, Күрдумага бир чыл болганда байың бээр. Думага барганнар дүрген байың чүве-дир.

Кандидаттарның киригени саң-хөө документилери бистин ниитилеливисте улуг ылгалдар барын, хоойлужулганы улам сайзыраңгайжыдары эргежок чугула бооп турарын херечилеп турар. Акша-хөрөңгизин чажырыксаан кижилер чажырып шыдаар, өңчүзүн өске кижилер адыңга бижидип каар. Ынчан-мыже бо талазы-биле бурунгаарлаашкыннар ыяп-ла көстүп кээринге бүзүрөп болур бис, эргим номчукчу!

(Парлалгадан Алексей АИР белеткээн).

КОМИССИЯНЫҢ ДЫҢНАДЫ

Тыва Республиканың судьяларының квалификация коллегиязынга хөй-ниитиниң төлээлериниң кандидатураларын баш удур чугаалажып көөр Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының конкурс комиссиязы "Тыва Республиканың судьяларының квалификация коллегиязынга хөй-ниитиниң төлээлериниң дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунун 2 чүүлүңгө дүүштүр Тыва Республиканың судьяларының квалификация коллегиязынга хөй-ниитиниң төлээлериниң бир хостуг олудунга томуйлаашкын чорудуу эгелээниниң дугайын чарлап тур.

Тыва Республиканың судьяларының квалификация коллегиязының составына кандидатураны күш-ажылчы коллективтер, бүдүрүлгелер, албан черлериниң, организацияларның, өөредилге черлериниң хоочуннар чөвүлелдери, хөй-ниити каттыжышкыннары, хамаатыларның чурттап турар черлериниң аайы-биле хуралдар (чыыштар) депшидер. Кандидаттарның чогуур документилерин Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазынга бо дыңнадыгны массалыг информация чепсектеринге парлаан соонда 30 хүнден орай эвес хуусаада (2003 чылдың декабрь 25-ке чедир) кириер.

Адреси: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 32, кабинет 118.

КЕШТЕР САДЫП АП ТУР БИС

«Саяннар-М» КХН киш, динч кештерин садып ап турар. Адреси:

Кызылда Пролетарская, 238, Каменистая, 15.

Телефоннары:

3-85-79, 3-84-82, 3-16-58.

Сарыг-Септе переулок Восточный, 16.

Тел. 8-232-22-890.

Туранда 8-235-2-13-70.

КАДЫННАР БОЛГАШ ДЭЭРГИЛЕР!

Чаа чылды чылыг, чырык, таарымчалыг бажыңнарга уткуп алыры-биле Силерге Чаа чыл бүдүүзүнде боттарыңар бажыңнарыңарны чаартып, каастап алырыңарны сүмеледивис.

"МАСТЕР" магазин кайгамчык чүүлдерни садар:

ноябрь 24-тен 30-ге чедир — хевис кылыгларын болгаш линолеумнарың;

декабрь 1-ден 8-ке чедир — амыдыралга ажыглаар техникаларны;

декабрь 9-тан 16-га чедир — мебель.

Өртектери силерни кайгадыр.

Телефоннары: 10765, 10316.

ЧҮҮ-ДАА БОЛГУЛААР

Хөөрде хааржактан... телефон ыыттаан

Хенертен хааржакта телефон ыыттай бээрге, аңаа турган кижилер коргуп өл часканнар. Священниктер чүү болганын тодардыры-биле хааржакты ажыда бээрге, олар оон-даа коргуп сүртээннер.

Сөөлүнде билдингени-биле алырга, өлген кижиниң соттуг телефону ажылдай берген болган. Хөөржүдүлге бюрозунун ажылдакчылары аныак кижини орункушударыңа белеткеп тура, оон «мобилнигин» эскербээн болганнар. Марк Марчалдың төрөлдери кичээңгей чок хөөржүдүкчүлерни судка бээр деп турар.

Бельгияга орнукушудулга үезинде хааржактан телефон кыңгыраан. Мындыг чиктиг таварылга Рочфорт деп бичежек хоорайга болган.

Автоаварияга өлген 32 харлыг Марк Марчалды сөөлгү орукче үдээри-биле ооң дөргүл-төрөлдери тус черниң дуганыңга чыгылып келгеннер. Аныак кижиниң мага-боду аажок үрелген боорга, хааржактың аксын ажытпас деп шийтпирлээннер.

Ноябрь 23-те, 73 харны ажып бар чорааш, үр эвес аараанының соонда садыг шугумунун тергини, «Хүндүлелдин Демдээр» орденини эдилекчизи

Иргит (Доортай) Долаңзаевна САГАН-ООЛ

мөчөөн. Ажы-төлүңге, дөргүл-төрөлдөринге, чоок кижилеринге кажыдалды илередип тур бис.

Төрөлдери.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун ораакчызы — 1-19-87, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажыл-агый, үлетпур килдистер — 1-17-09.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 7473. Чагыг 138.

ШЫН

e-mail: shyn@tuva.ru

Индекс 667000.

Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.